

М. Ф. ПІЛІПЕНКА

СУЧАСНЫЯ ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЭТНАЛОГІІ

За апошнія 20 год беларускае грамадства істотна змянілася. Гэтыя змены паказалі, што ранейшыя погляды, падыходы ў айчыннай гуманітарнай навуцы ў пэўнай ступені не адпавядалі рэальнаму гістарычнаму працэсу, былі ў значнай ступені недасканалымі. Абнаўленне беларускага грамадства, якое адбылося ў гэты перыяд, патрабуе і абнаўлення навуковых поглядаў, падыходаў у навуковых даследаваннях, абнаўлення паняццяў, і прытым самых фундаментальных.

К такім фундаментальным паняццям беларускай этналогіі, якія патрабуюць абнаўлення, адносіцца паняцце культура. Доўгі час у беларускай этналогіі гэтае паняцце ўключала галоўным чынам, пераважна толькі вынікі дзейнасці людзей і ім не надавалася належнага значэння спосабам чалавечай дзейнасці, у тым ліку спосабам, якімі дасягаюцца гэтыя вынікі. Адпаведна падзялялі ўсю культуру толькі на матэрыяльную і духоўную. А значную частку спосабаў чалавечай дзейнасці, якія не фіксаваліся ў выніках, не адносілі да паняцця культура і абазначалі тэрмінам «быт», «побыт», пад якім разумелі спосабы асабістага і грамадскага жыцця. Абмежаванне паняцця культура пераважна толькі вынікамі дзейнасці людзей, ужыванне побач з гэтым паняццем на адным узроўні паняцця «быт», «побыт» можна ўпэўнена кваліфікаваць як недасканаласць тэарэтычную. Гэтая недасканаласць выяўляецца ў тым, што недаацэньваецца значэнне такіх элементаў культуры, як спосабы дзейнасці людзей. Менавіта яны маюць большае значэнне, таму што абумоўліваюць вынікі. Менавіта яны ў сучасны перыяд маюць рашаючае значэнне. Іх называюць агульным тэрмінам «тэхналогіі». Па-другое, ужыванне двух паняццяў побач у значнай ступені памяншае непарыўную сувязь паміж дзеяннямі адных і тых жа асоб. У сучасны перыяд мэтазгодна адмовіцца ад тэрміна «быт», «побыт», пашырыць паняцце культура, уключыць у гэтае паняцце і тыя з’явы, што называліся доўгі час у айчыннай этналогіі «бытам», «побытам», і як частку культуры назваць іх сацыяльнай культурай. Зрабіўшы гэты крок, беларуская этналогія ўдасканаліць сваю тэарэтычную аснову, наблізіць гэтае паняцце да найбольш пашыранага ў сусветнай этналогіі.

Пасля сучаснага значэння паняцця культура другім базавым паняццем беларускай этналогіі, якое неабходна абнавіць і пашырыць, з’яўляецца паняцце традыцыя. Да гэтага часу ў беларускай этналогіі, на жаль, няма агульнапрынятага тэарэтычнага падыходу да гэтага паняцця, няма агульнапрынятага яго значэння. Існуе даволі значная розніца ў вызначэнні працягласці часу існавання з’явы, на аснове якой яе адносяць да традыцыі. Некаторыя айчынныя даследчыкі лічаць, што гэтае паняцце павінна ўключаць толькі з’явы, якія існавалі вельмі доўга – у старажытнейшы, старажытны час і ў сярэднія вякі, у значнай ступені і ў новы час. Што ж датычыцца апошняй часткі новага часу, асабліва навейшага часу, то з’явы гэтага часу ўжо не ўключаюць у традыцыі, адносяць да так званых навацый, інавацый. Адсюль ідзе вылучэнне традыцыйнага грамадства ў адрозненне ад таго, якое характэрна для навейшага часу і часткова да новага часу. Такое абмежаванне паняцце традыцыя і адпаведны падзел грамадства на традыцыйнае і нетрадыцыйнае ў значнай ступені не ўлічвае такую фундаментальную рысу існавання, эвалюцыі грамадства як устойлівасць з’яў, пераемнасць з’яў, на якой яно трымаецца і развіваецца. Гэтую пераемнасць, сувязь розных станаў грамадства магчыма ў належнай ступені заўважыць, улічыць, ацаніць толькі пры ўмове абнаўлення паняцця традыцыя, зрабіць яго больш дынамічным адпаведна з дзейнасцю людзей. Самай галоўнай рысай з’яў, якія ўключаюць у паняцце традыцыя, з’яўляецца паўтаральнасць. Менавіта гэтым адрозніваюцца з’явы, якія вывучае этналогія, ад з’яў аднаразовых, напрыклад многіх гістарычных падзей. Але гэтая паўтаральнасць, працягласць існавання з’яў культуры ў розныя гістарычныя эпохі, перыяды была рознай. Найбольшая працягласць існавання з’яў культуры характэрна для старажытнага часу (ахоплівае дзясяткі тысяч гадоў), некалькі меншая (тысячагоддзі) – для старажытнага часу. У большай ступені гэтая працягласць памяншаецца ў сярэднявекую эпоху (ужо стагоддзі), яшчэ ў большай ступені – у апошнюю частку новага часу і асабліва ў навейшы час (дзясяткі гадоў). Працягласць існавання змяняецца, але галоўная рыса гэтых з’яў культуры, якія ўключаюць у паняцце традыцыя, – паўтаральнасць застаецца. З’явы культуры, якія называюць традыцыямі на аснове такой рысы, як паўтаральнасць, такім чынам, існуюць ва ўсе эпохі, ва ўсе перыяды гісторыі грамадства. Таму няма істотных падстаў падзяляць грамадствы на традыцыйныя і нетрадыцыйныя. Для таго, каб падкрэсліць розніцу паміж рознымі станамі грамадства, неабходна пашукаць другія тэрміны.

Модны ў савецкі час падзел грамадстваў на традыцыйныя і новыя, а з'яў культуры на традыцыі і навацыі ў значнай ступені абумоўлены палітычным імкненнем карэнным чынам і хутка змяніць грамадства, не ўлічваючы неабходны натуральны характар яго развіцця на аснове эвалюцыі, змены традыцый.

Асноўная ўвага этнолагаў павінна быць звернута галоўным чынам не на параўнанне традыцый і новых з'яў, працягласць існавання апошніх яшчэ невядома, застаюцца яны, ці не, а на даследаванне як даўніх, так і новых традыцый, таму што грамадства развіваецца на аснове ўзнікнення, эвалюцыі, змены традыцый. Менавіта гэтыя самыя ўстойлівыя рысы беларускага грамадства на ўсіх этапах яго развіцця і прызнана вывучаць беларуская этналогія.

Канструктыўнае, дынамічнае вызначэнне паняццяў культура, традыцыя дае магчымасць пашырыць сферу вывучэння з'яў культуры. Традыцыі ёсць і ў эканамічных адносінах, і ў палітычнай сферы, у прыватнасці, існаванні і дзейнасці дзяржаўных устаноў, розных арганізацый.

Апрача абнаўлення паняццяў «культура», «традыцыя», на сучасным этапе развіцця беларускай этналогіі неабходна ўнесці карэктывы ў паняцці аб групах насельніцтва, якіх яна вывучае. Перш за ўсё гэта тычыцца такіх паняццяў, як «народнасць», «нацыя». У беларускай этналогіі для абазначэння беларускай этнічнай супольнасці ўсталяваўся агульнапрыняты ва ўсіх гуманітарных навукх тэрмін беларускі народ. Але для розных этапаў гісторыі гэтай этнічнай супольнасці ўведзены паняцці «народнасць», «нацыя». У аснову гэтага падзелу пакладзены сацыяльна-эканамічны ўклад як галоўная рыса этнічнай супольнасці. Між тым сацыяльна-эканамічны ўклад з'яўляецца адной з рыс этнічнай супольнасці і ў этнічных адносінах не самай галоўнай. Для гэтага выкарыстоўваецца сукупнасць рыс, у прыватнасці такіх як гутарковая мова, менталітэт, назва, своеасаблівасць духоўных традыцый (вуснай народнай творчасці, напрыклад) і інш. Апрача гэтага, у лінгвістычным аспекце ў сістэме тэрмінаў, якімі абазначаюць тыпы этнасу (племя, народнасць, нацыя), тэрмін «народнасць» належным чынам не суадносіцца з тэрмінамі племя, нацыя. Як тэрмін нацыянальнасць, ён пераважна вызначае не групу, а прыналежнасць да гэтай групы. З лінгвістычнага пункту гледжання гэты тып этнасу ў адрозненне ад племя лепш абазначаць тэрмінам народ.

Узнікаюць складанасці і з выкарыстаннем тэрміна «нацыя». Гэтым тэрмінам у беларускай этналогіі імкнуцца падкрэсліць больш высокую стадыю развіцця беларускага этнасу. Але, як і ў выпадку з ранейшым тэрмінам народнасць, асновай гэтага паняцця лічыцца сацыяльна-эканамічны ўклад. Спрэчнасць такой падставы асабліва выявілася ў вылучэнні паняццяў «беларуская буржуазная нацыя» і «беларуская сацыялістычная нацыя».

Апрача гэтага, тэрмін нацыя ў многіх краінах ужываецца пераважна для абазначэння палітычнай супольнасці. У такім значэнні ён выкарыстоўваецца ў назве сусветнага палітычнага аб'яднання «Арганізацыя аб'яднаных нацый». Тут маецца на ўвазе арганізацыя палітычных супольнасцей, дзяржаў, а не этнічных супольнасцей.

Пасля ўтварэння асобнай беларускай дзяржавы ўзнікла неабходнасць у абазначэнні асобным тэрмінам і беларускай палітычнай супольнасці, тым больш, што і яна з'яўляецца членам «Арганізацыі аб'яднаных нацый». Найбольш падыходзіць для абазначэння беларускай палітычнай супольнасці тэрмін «нацыя», які ўключае беларускую дзяржаву ў палітычную сусветную сістэму. Тэрмін «беларуская нацыя» ў палітычным значэнні аб'ядноўвае не толькі беларускую этнічную супольнасць, але і іншыя этнічныя супольнасці, што жывуць на Беларусі, этнічныя групы рускіх, украінцаў, палякаў, літоўцаў, латышоў і інш. І найбольш прыдатным для абазначэння гэтай беларускай палітычнай супольнасці з'яўляецца тэрмін нацыя. Для назвы гэтай палітычнай супольнасці лепш за ўсё

падыходзіць назва «беларусы», якая ў гэтым выпадку паходзіць ад назвы дзяржавы «Беларусь».

Тэрмін «нацыя» для абазначэння беларускай этнічнай супольнасці на сучасным этапе мае больш вузкае значэнне. Ён абазначае не ўсё насельніцтва беларускай дзяржавы, а самую шматлікую этнічную супольнасць беларускай дзяржавы. Выкарыстанне тэрміна нацыя ў двух значэннях, этнічным і палітычным, магчыма не самы лепшы варыянт для навуковых і грамадскіх ацэнак, але пакуль этнолагі не знойдуць новага агульнапрынятага тэрміна для абазначэння тыпа беларускай этнічнай супольнасці на сучасным этапе, тэрмін «беларуская нацыя» будзе ўжывацца ў двух значэннях.

На сучасным этапе добра зразумела неабходнасць згуртавання ўсіх этнічных супольнасцей Беларусі. Каб спрыяць гэтаму палітычнаму згуртаванню, ёсць патрэба ўнесці карэктывы і ў тэрмін, якім абазначаюць іншыя этнічныя супольнасці Беларусі, якія часта называюць «нацыянальнымі меншасцямі», «этнічнымі меншасцямі». Тэрміны меншасць, большасць пераважна маюць палітычнае значэнне і ўжываюцца часцей за ўсё ў палітычным значэнні. Што тычыцца этнічных супольнасцей Беларусі, то ў

культурных рысах яны не большасці і не меншасці, а этнічныя супольнасці аднаго якаснага рангу – культурныя супольнасці, і для іх абазначэння ў этналогіі замест тэрміна «нацыянальныя меншасці», «этнічныя меншасці» мэтазгодна ўжываць тэрмін «этнічныя групы», які з’яўляецца нейтральным у псіхалагічным аспекце і якасным у этналагічным, навуковым.

Важнай часткай тэарэтычнай базы беларускай этналогіі з’яўляюцца найбольш буйныя навуковыя метады даследавання, менавіта найбольш маштабныя падыходы, спосабы разгляду фактаў. Доўгі час для беларускай этналогіі была характэрна абмежаваная колькасць такіх падходаў. Многія дзесяцігоддзі беларускія этналагі выкарыстоўвалі адзін такі буйны метада, падыход – параўнальна-гістарычны. Ён забяспечваў паспяховае даследаванне толькі некаторых аспектаў этналагічных з’яў, у прыватнасці іх змены ў часе, ступені гэтых змен, зараджэнне гэтых змен, але не заўсёды дазваляў прасачыць канкрэтную гісторыю этналагічных з’яў, працэсаў, таму што яна складаецца не толькі са змен па часе існавання, ступеняў гэтых змен, але і іншых бакоў, у прыватнасці, пашырэння па тэрыторыі, набывае ў гэтым працэсе рэгіянальных, лакальных асаблівасцей. Важнай часткай гістарычных працэсаў з’яўляецца таксама фарміраванне комплексаў з’яў у выніку сутыкнення, змешвання. Гістарычныя культурныя працэсы – больш складаныя, маюць шмат аспектаў, таму для іх больш поўнага, больш багатага, набліжанага да рэчаіснасці вывучэння, неабходна прымяняць некалькі метадаў, часта ў спалучэнні. Пераход беларускай этналогіі да выкарыстання большай колькасці буйных метадаў, падходаў, адыход ад аднабаковасці, абсалютызаваных асобных аспектаў этналагічных з’яў, працэсаў – важная рыса сучаснай беларускай этналагічнай навукі. Побач са знешнім апісаннем, патрэбным для фарміравання ўяўленняў аб этналагічных з’явах, беларускія этналагі пачалі прымяняць у навуковых даследаваннях структурны, дыфузіянісцкі і іншыя падыходы. Структурны метада дазваляе не абмяжоўвацца знешнім апісаннем, а высвятляць і сутнасць кожнай этналагічнай з’явы. Дыфузіянісцкі метада дае магчы-

масць вызначыць рэальны працэс, механізм фарміравання этнічных супольнасцей, больш глыбока падыйсці да даследавання гісторыі этналагічных з’яў, іх змен у працэсе пашырэння.

Важнае значэнне мае не механічнае запазычэнне гэтых метадаў замежнай этналагічнай навукі. Там яны часта выкарыстоўваюцца абмежавана, аднабакова. Эвалюцыйны метада часта ігнаруе дыфузіянісцкі, дыфузіянісцкі метада у сваю чаргу ігнаруе эвалюцыйны, структурны метада у замежнай этналогіі часта не ўлічвае эвалюцыю этналагічных з’яў. Для беларускай этналогіі важнае значэнне мае істотная творчая перапрацоўка гэтых метадаў, пазбаўленне ад іх недахопаў, выкарыстанне толькі станоўчых рыс, элементаў, прымяненне перапрацаваных метадаў у спалучэнні, напрыклад, спалучэнне структурнага, эвалюцыйнага, дыфузіяніскага метадаў у даследаванні праблем паходжання народа, яго этнічнай гісторыі, змен этнічных супольнасцей у прасторы і часе.

Творчае засваенне дасягненняў замежнай этналогіі – адзін з істотных шляхоў удасканалення тэарэтычнай базы сучаснай беларускай этналогіі, папаўнення айчынай навукі новымі этнічнымі ведамі.